

Gnosis en vroeg Christendom

Wat hield de eerste christenen bezig? Waarom is het huidige christendom anders dan het geloof dat door Jezus werd uitgedragen? Deze serie van zes artikelen, die eerder werd gepubliceerd in De Stroom¹, werpt een licht op de historische gebeurtenissen die een stempel hebben gezet op de vorming van het huidige christendom.

Frits van Yperen

Deel 1. Een opmerkelijke rabbi

Aan het slot van het Evangelie van Johannes² is een opmerkelijke passage te vinden: '...er zijn echter nog vele andere dingen die Jezus gedaan heeft...'. Welke dingen waren dat dan? Wie was Jezus, wat hield hem eigenlijk bezig? Voor een antwoord op die vragen zullen veel mensen naar de Bijbel verwijzen. Maar lang niet alles over het leven van deze opmerkelijke rabbi is in de Bijbel terechtgekomen. Dat blijkt onder meer uit informatie die recente vondsten³ hebben opgeleverd.

De cultuur van Jezus van Nazareth is van groot belang geweest voor de vorming van het christendom en voor de apostolische cultuur. Het Apostolisch Genootschap bouwt voort op de grondslag die Jezus van Nazareth met zijn woord en levenshouding heeft gelegd, zonder daarbij gebonden te zijn aan dogma's. Als je daar met anderen over praat, blijkt vaak dat er grote verschillen bestaan tussen de opvattingen van religieuze groeperingen, terwijl het werk van Jezus toch de basis voor alle richtingen moet zijn geweest. De christelijke leer gaat uit van een historische Jezus als zoon van God, die allerlei wonderen verrichtte, gekruisigd werd, gestorven is voor de zonden van de mens, opgestaan is, ten hemel is gevaren en verschenen is aan de discipelen. Deze later ingevoerde dogma's zijn belangrijk in de christelijke leer, maar worden als zodanig niet erkend binnen Het Apostolisch Genootschap.

Maar wat bedoelt Johannes dan, als hij zegt dat er nog andere dingen zijn die Jezus gedaan heeft? Wat heeft hij dan nog meer gedaan? Om dat te achterhalen zouden mensen die een eventuele historische Jezus⁴ gekend hebben aan het woord moeten kunnen komen. Zij hebben gevoeld wat hij bedoelde toen ze hem hoorden spreken. Zij hebben met hem gelachen en gehuild. Vroege (judese) christenen werden geïnspireerd door de verhalen over Jezus om op zijn manier invulling aan hun leven te geven. Zij leefden naar de joodse wetten en naar de uitleg van de joodse wetten door Jezus, die als rabbi probeerde God te openbaren en die de liefde hoog in het vaandel had staan.

Wie was Jezus?

Vanuit de overleveringen staat Jezus bekend als een inspirerende persoonlijkheid. Een man die voor iedereen klaarstond en, ongeacht rangen en standen, bereid was ieder huis te bezoeken waar hij welkom was. Iemand die klopte en wachtte tot hem werd opengedaan. Een mens die meer inhoud gaf aan het leven van zijn volgelingen. Een mens die anderen in hun waarde liet,

¹ De Stroom (2003: nov. blz. 16-17, dec. blz. 40-41, 2004: jan. blz. 22-23, febr. blz. 32-33, mrt. blz. 32-34, apr. blz. 28-29).

² Johannes 21:25.

³ Nag Hammadi geschriften en Berlijnse codex.

⁴ Het is mogelijk dat er een historische Jezus heeft bestaan. De verhalen over Jezus (mythes) echter hebben een nadere invulling gegeven. Omdat deze verhalen zijn doorverteld, bestaan er veel verschillende versies.

maar telkens zijn visie gaf op wat hij zag ⁵. Die mensen liet nadenken en hen hielp ontwikkelen. Iemand die zonden vergaf en liefde aan het woord liet komen.

Eeuwenlang na Jezus' leven hebben wetenschappers een aantal documenten weten te achterhalen - uit de eerste eeuwen na Christus -, dat niet in de huidige Bijbel is opgenomen. Ook vonden zij oorspronkelijke geschriften waaruit blijkt, dat de Bijbel op tienduizenden plaatsen is aangepast door mensen die kennelijk een andere visie hadden op de oorspronkelijke tekst. Vergelijking van die geschriften met oude koptische handschriften maakt bijvoorbeeld duidelijk dat sommige passages in een ander handschrift zijn toegevoegd. Een voorbeeld van zo'n toevoeging vinden we in de passage Marcus 16: 9-20, die daarom in de meeste Bijbels tussen teksthaken is geplaatst. Johannes lijkt gelijk te hebben. Het werk van Jezus schijnt maar zeer ten dele in de Bijbel te zijn verwoord. Tot ongeveer het jaar 50 werden de verhalen over Jezus mondeling overgeleverd. Hierna werden veel van deze mondelinge overleveringen op schrift gesteld. Natuurlijk waren niet al die teksten gelijklopend en ze waren ook niet allemaal in het belang van de toenmalige Kerk. De Kerk heeft een grote invloed gehad op het tot stand komen van de Bijbel. Zij bepaalde wat erin mocht worden opgenomen en wat niet.

Toen ontstond onze Bijbel

In het jaar 367 laat bisschop Athanasius, aartsbisschop van Alexandrië, van de kansel 27 boeken 'die door God geïnspireerd waren', verkondigen. Dat leidde tot het samenstellen van wat wij nu het Nieuwe Testament noemen. De in zijn ogen minder bruikbare geschriften worden niet opgenomen en de 'ketterse' geschriften verbrand. Athanasius maakt van de Schepping een christelijk leerstuk en verklaart dat Christus geen gewoon schepsel is. De Schepper en de Verlosser zijn één. Athanasius geeft in een brief voor Pasen 367 als eerste een vast omschreven samenstelling van het Nieuwe Testament. In twee kerkvergaderingen (de synodes van Hippo Regius (393) en Carthago (397)) wordt de samenstelling vastgesteld overeenkomstig de lijst van Athanasius. Daarmee is de basis gelegd voor de huidige Bijbel.

Theodorus, abt van het Pachomius-klooster te Tabannisi in Egypte, kreeg opdracht om de paasbrief van Athanasius te vertalen in de landstaal. Het zijn vermoedelijk de monniken van dit klooster geweest die de geschriften - die eigenlijk verbrand hadden moeten worden - in een kruik hebben opgeborgen en zorgvuldig, niet ver van het klooster, hebben begraven. Nog maar 58 jaar geleden werd bij toeval deze kruik met geschriften opgegraven.

Deel 2. Een bijzondere vondst

In de vorige eeuw vond een boer in Egypte iets heel bijzonders. Na nader onderzoek 'vertelde' zijn vondst ons veel meer over de boeken waaruit onze Bijbel is samengesteld, maar ook over de boeken die er niet in terecht zijn gekomen.

In 1945 zocht Muhammed Ali al-Samman aan de voet van het Jabal-al-massief naar teelaarde voor het opkweken van zijn gewassen. Hij was een Egyptische boer uit Nag Hammadi, een plaats in Boven-Egypte. Tot zijn verbazing trof hij in de grond een kruik aan. Later vertelde hij het volgende over zijn vondst:

"Rond zes uur 's morgens, toen ik aan het werk ging, vond ik plotseling deze kruik. Ik kreeg het gevoel dat er wat in zat, daarom bewaarde ik de pot. Omdat het die ochtend koud was, besloot ik hem achter te laten en later op

⁵ Vergelijk teksten van Jezus in B. Moerland, Schatgraven in Thomas, ISBN 978 90 351 3145 3, Bert Bakker, Amsterdam, 2007.

te halen. Ik ben dezelfde dag nog teruggegaan. Eerst was ik een beetje bang om de kruik stuk te slaan, omdat er weleens een 'Jinn', een boze geest, in kon zitten. Ik was alleen, en eigenlijk had ik gewild dat m'n vrienden erbij waren geweest. Nadat ik de kruik stukgeslagen had, ontdekte ik dat er banden met verhalen in zaten. Ik besloot toen mijn vrienden op te halen om hun dit te vertellen. We waren met ons zevenen en we beseften meteen dat dit iets te maken moest hebben met de christenen. Zelf vonden we dat we er niets aan hadden - voor ons waren de banden waardeloos. Ik heb alles naar de geestelijke leider gebracht en die bevestigde dat we er werkelijk niets mee konden doen. Voor ons was het gewoon rommel. Dus heb ik de banden mee naar huis genomen. Sommige banden zijn verbrand en ik heb geprobeerd er een paar van te verkopen."

Dit vertelde Muhammed. Het verhaal is afgedrukt in het boek *Geschiedenis van de Gnosis*⁶.

Een spannende geschiedenis.

De kruik bevatte maar liefst dertien leren banden met daarin een groot aantal teksten op papyrusvellen. Het heeft een aantal jaren geduurd, voordat het nieuws over deze spectaculaire vondst bekend werd. Antiquairs deden er goede zaken mee in het zwarte circuit. Geleerden die stukken tekst in handen kregen, probeerden deze zo veel mogelijk voor zichzelf te houden om er later over te kunnen publiceren. Na onderzoek bleken de geschriften voor christenen van onschatbare waarde. Een aantal van de verkochte banden kwam via omwegen bij de bekende Franse geleerde Henry Charles Peuch terecht. Peuch beschreef de vondst voor het eerst uitgebreid in 1950. De papyrusvellen bleken tot dan toe onbekende evangeliën te bevatten, zoals het inmiddels beroemde Evangelie van Thomas en het minder bekende Evangelie van Filippus. maar ook 'geheime boeken' van Jacobus en Johannes en het Evangelie der Waarheid en de Wijsheid van Jezus Christus. Geschriften uit de periode vóór het samenstellen van de huidige Bijbel. De term 'geheim boek' betekent dat het document bedoeld is voor ingewijden en niet voor de massa.

Weer in de vergetelheid

In 1952, twee jaar na de beschrijving van de vondst, viel het Egyptische koningshuis, waardoor een deel van de teksten tot de herfst van 1956 in een kluis verdween. Een ander deel, het Evangelie van Thomas, bleef jarenlang verborgen in een koffer die rondslingerde op het kantoor van de directeur van het Koptisch Museum in Egypte. Deze koffer werd gered door de Nederlandse professor Quispel, die met de hulp van de toenmalige koningin Juliana afreisde naar Egypte om het Evangelie van Thomas veilig te stellen. Door inzet van de Amerikaanse geleerde James M. Robinson en de Unesco konden uiteindelijk in de jaren 1972 tot 1977 alle niet verloren gegane geschriften gefotografeerd en uitgegeven worden. Hierdoor kwamen de teksten ter beschikking van geleerden over de hele wereld. In 1978 kwam onder supervisie van Robinson een volledige vertaling in het Engels tot stand, de 'Nag Hammadi Library in English'. Rond dezelfde tijd werden ook vier andere geschriften gepubliceerd. Die waren opgedoken in Berlijn en hadden de naam 'Berlijnse Codex' gekregen. Twee van deze vier documenten kwamen ook voor in de Nag Hammadi vondst, soms zelfs meerdere malen. Door al die teksten met elkaar te vergelijken ontdekte men dat schrijvers niet altijd getrouw kopieerden, dat ze zaken toevoegden of weglieten, ja, soms zelfs bronnen met elkaar combineerden. Uiteindelijk, vijftig jaar na de ontdekking van de 55 Nag Hammadi-geschriften, zijn alle teksten in moderne talen vertaald.

⁶ T. Churton, *Geschiedenis van de Gnosis*, ISBN 90 653 3207 3, p. 8., Stichting Teleac, Utrecht, 1989.

Welke kennis voegen ze toe?

Uit bestudering van de Nag Hammadi geschriften blijkt, dat de wortels van de christelijke cultuur veel diverser zijn dan de traditie heeft overgeleverd. Het gaat om documenten die het leven en werken van Jezus en de vroeg-christelijke gemeente in een ander licht zetten, over mensen die de taal van het hart aan het woord lieten. Door de inhoud van de Nag Hammadi geschriften ontstaat een ruimer beeld van de teksten die bij de vroegchristelijke groeperingen gangbaar waren. Zo ook een beter inzicht in wat de basis was voor hun gemeenschap. Een aantal ervan zijn oorspronkelijke spreukenverzamelingen, waaruit blijkt dat de ons overgeleverde evangeliën aan latere theologische denkbeelden zijn aangepast.

Deel 3. Het Evangelie van Thomas

Een van de in 1945 bij Nag Hammadi gevonden geschriften is het Evangelie van Thomas. Het begint met de woorden: "Dit zijn de geheime woorden die de levende Jezus sprak en die Didymus Judas Thomas opschreef." Het staat vol met uitspraken van Jezus die lang niet allemaal in de Bijbel zijn terecht gekomen. Een aantal ervan is bekend, een groot aantal niet.

Jezus had een visie. Hij was een religieus mens en zette uiteen wat hij het 'koninkrijk van God' noemde. Een ander woord daarvoor zou 'Godswerk' of 'gemeenschap' kunnen zijn. Hij sprak ook van 'een mooie levenshouding'. Het zijn woorden uit het begin van het christendom, en ze zijn nog steeds actueel. Hij bedoelde dat het iets van alle mensen is. Het goddelijke in de ander willen zien. Hij zei dat de buitenkant niet zo belangrijk is, maar meer wie je bent. Begrippen die ons nu nog heel vertrouwd in de oren klinken. Jezus benadrukte, dat je als mens niet vast moet blijven zitten aan het oude. Leven is veranderen. Richt je op het nieuwe. Hij zei: "Een oude van dagen zal niet dralen om een kind van zeven dagen oud te vragen over de plaats van het leven; en hij zal leven. Want vele eersten zullen de laatsten worden en zij zullen tot één en hetzelfde worden. Ken dat wat voor je aangezicht is, en wat voor je verborgen is, zal je geopenbaard worden. Want er is niets verborgen dat niet openbaar zal worden."

Liefde doet wonderen.

Om de dingen duidelijk te maken, sprak hij ⁷ vaak in voorbeelden en soms in gelijkenissen. Hij sprak van de liefde, maar was ook zelf de liefde. Hij begreep, dat liefde wonderen doet. Hij sprak met groot ontzag over de schepping.

Hij zei: "Als zij die jullie leiden, zeggen: "Zie, het Koninkrijk is in de hemel", dan zullen de vogelen des hemels jullie voor zijn. Als zij zeggen: "Het is in zee", dan zullen de vissen jullie voor zijn. Maar het Koninkrijk is binnenin jullie en buiten jullie."

"Als jullie jezelf kennen, zullen jullie ook gekend worden en zullen jullie weten dat jullie zonen van de levende Vader zijn. Maar als jullie jezelf niet kennen, dan zullen jullie in armoede zijn; dan zijn jullie de armoede. (...) En als jullie naar een land gaan en door de streken reizen, en als men jullie (daar) ontvangt: Eet dan wat zij jullie voorzetten en geneest de zieken onder hen. Want wat jullie mond in gaat, zal jullie niet onrein maken, maar wat jullie mond uitgaat, dat zal jullie onrein maken."

Taal die het hart aanspreekt

"Ik zal jullie geven wat het oog niet heeft gezien en wat het oor niet heeft gehoord en wat geen hand heeft betast en wat niet is opgekomen in het hart van de mensen." Zijn leerlingen zeiden: "Toon ons de plek waar u bent, want het is noodzakelijk voor ons die te zoeken." Hij zei tot hen: "Wie oren heeft, die

⁷ J. Slavenburg, Opus Postuum, ISBN 90 202 8559 9, Ankh-Hermes Deventer, 2001

hore. Er is licht in een mens van licht en hij verlicht de hele wereld. Als hij geen licht geeft, is er duisternis. Wat jullie verwachten is gekomen, maar jullie herkennen het niet. Wie dicht bij mij is, is dicht bij het vuur, en wie ver van mij is, is ver van het Koninkrijk." Het Evangelie van Thomas⁸ staat vol met dit soort spreuken. Het wordt dan ook een spreukenverzameling genoemd. De taal hiervan spreekt het hart aan. Het gaat over de levensstijl van Jezus en zijn volgelingen, die navolging verdient. Deze verzamelingen van spreuken werden in de eerste gemeente van Jeruzalem van vader op zoon doorgegeven. Wetenschappers van nu beoordelen de tekst van de spreukenverzameling 'Het Evangelie van Thomas' als zeer oorspronkelijk. Het zou nog tot het jaar negentig duren tot dit evangelie zou worden opgeschreven.

Deel 4. De vroegchristelijke gemeenten

In het Evangelie van Thomas wordt ook 'Jacobus de rechtvaardige' genoemd. Jacobus was de broer van Jezus. Hij leidde de eerste gemeente van Jeruzalem na de kruisiging van Jezus. In de eerste gemeente waren 'het gevoel' en de 'kennis van het hart' zeer belangrijk. Bij de volgelingen stond de liefde centraal. Ze waren allen gelijkwaardig en konden een eigen inbreng leveren op basis van innerlijke ervaring. Mensen die bewust in het leven stonden en zelf hun verantwoordelijkheid namen. Mensen die ervaring belangrijker vonden dan het leergezag en zich verbonden met gelijkgestemden. De kennis van het hart kwam van binnenuit. Het waren joodse christenen. Die woorden zeggen het al. Het waren christenen die van joodse afkomst waren, die gewoon in de joodse tempel en de synagoge kwamen. Ze hielden zich streng aan de joodse wetten en gebruiken, zoals de besnijdenis. Uit het Bijbelboek Handelingen kunnen we opmaken dat zij binnen het stroomgebied van het veelkleurige jodendom van die tijd verbleven.

De joods-christelijke gemeente onderscheidde zich van andere stromingen door haar Messiaans karakter. Ze is in de loop van de tijd uitgegroeid tot verschillende joods-christelijke groeperingen zoals de Nazorenen, de Ebionieten en andere. De uitspraken van Jezus werden van vader op zoon doorverteld. Pas later zijn deze uitspraken ook opgeschreven als spreukenverzameling (aangeduid met het Griekse woord 'logos').

Eenvoudig van hart

Een van die spreukenverzamelingen is het Evangelie van Filippus. Het is een boek dat in de tijd van Valentinus (200 na Chr.) gebruikt werd voor het doorgeven van de traditie. De teksten eruit zijn nog steeds actueel. Dit moge blijken uit de volgende voorbeelden:

Sommigen zeggen: "Maria is bevrucht door de Heilige Geest." Ze dwalen. Ze weten niet wat ze zeggen. Wanneer is een vrouw ooit zwanger geworden door een vrouw? (Met dit laatste woord vrouw wordt geest bedoeld). Maria is de reine maagd die door geen macht is bezoedeld. (...) Deze maagd is door geen enkele macht bezoedeld. (...) [logion 14]

Het zou hier gaan om een jonge joodse vrouw die oprecht was. De maagdelijkheid van Maria zou hier figuurlijk bedoeld zijn. Een open persoonlijkheid, vrij van invloeden.

Jozef en Maria waren eenvoudig van hart. Een prima plek voor Jezus om op te groeien:

⁸ Zie www.gnostiek.nl

De Heer zou niet gezegd hebben: "Mijn Vader die in de hemel is", als hij niet ook nog een andere vader zou hebben. Hij zou dan eenvoudig 'mijn Vader' hebben gezegd. [vervolg logion 14]

Ook over de opstandingsverhalen geeft het Evangelie van Filippus uitsluitel:

Zij die zeggen: "De Heer is eerst gestorven en toen opgestaan", die dwalen. Want hij is eerst opgestaan en toen gestorven. Als iemand zich niet eerst de opstanding verwerft, kan hij niet sterven! Alleen als God in hem gaat leven, kan hij sterven. [logion 17]

Het zal duidelijk zijn dat deze teksten ook nu nog op gespannen voet staan met de dogmatische leer van een aantal geloofsovertuigingen. Toch werpen de teksten van de vroegchristelijke literatuur een breder licht op de eerste eeuwen na Jezus van Nazareth.

Verzorging op maat

Nog duidelijker is het als Jezus spreekt over 'verzorging op maat':

"Een heer des huizes had zich alles verworven: zonen, slaven, vee, honden, varkens, tarwe, gerst, stro, gras, [olie,] vlees en eikels. Nu was hij een verstandig man en hij kende ieders voedsel. De kinderen zette hij brood voor, de slaven koren. Het vee [kreeg gerst] en stro en gras, [de honden] botten, [de varkens] eikels en broodresten. Zo is het ook met de leerling van God. Als hij een wijs mens is, begrijpt hij het discipelschap. Lichamelijke vormen zullen hem niet misleiden; maar hij zal op ieders zielsgesteldheid letten en dan met hem spreken. Er zijn in de wereld veel dieren in een menselijke vorm. Als hij deze herkent, zal hij de varkens eikels geven, het vee gerst en stro en gras, de honden botten. De slaven zal hij de eerste [beginzelen] bijbrengen en aan de kinderen het volmaakte geven. [logion 94]

Hieruit blijkt, dat Jezus niet op een kinderlijke manier met zijn volgelingen heeft gesproken. Wetenschappers hebben aan de hand van het oudste evangelie van de Bijbel, het Evangelie van Marcus, originele spreuken van Jezus herleid. Deze wetenschappelijk tot stand gekomen teksten komen sterk overeen met spreukenverzamelingen als het Evangelie van Thomas en het Evangelie van Filippus. De spreukenverzamelingen gelden op dit moment als documenten met uitspraken van Jezus in de oorspronkelijke vorm.

Deel 5. De verspreiding van het christendom

Apostel Paulus is belangrijk geweest voor de verspreiding van het christendom. Hij heeft vermoedelijk een sterke invloed gehad op het 'Evangelie van Lucas' en de 'Handelingen der Apostelen'. Beide documenten werden toegeschreven aan een reisgenoot van 'apostel' Paulus, maar het moderne Bijbelonderzoek toont aan dat het Evangelie van Lucas en de Handelingen pas rond het jaar 85 na Chr. werden opgesteld (weliswaar met gebruik van oudere bronnen). Apostel staat hier tussen aanhalingstekens, omdat hij niet tot apostel is geroepen maar zichzelf heeft benoemd. Was hij eerst een vervolger van de christenen, na een beroemd geworden visioen sloot hij zich bij hen aan en werd hij verantwoordelijk voor het verspreiden van het geloof onder de heidenen. Evenwel zonder de verplichte besnijdenis en reinheidswetten. Toch was hij erg belangrijk voor de geschiedenis. Zonder Paulus zouden we vermoedelijk nu niets weten van de rabbi Jezus. Maar er is wel een verschil. Paulus sprak over de liefde (1 Kor. 13), Jezus was liefde.

Was Paulus recht in de leer?

Paulus heeft Jezus nooit gekend. Hij heeft bij de verspreiding van het christendom zijn eigen licht over de woorden van Jezus laten schijnen. Uit een

recent proefschrift onder de titel 'The perfect Spy' van T. Verkuilen (pseudoniem van een inmiddels afgestudeerde student van de Rijksuniversiteit Groningen), wordt gesteld dat zelfs betwijfeld zou kunnen worden of Paulus wel recht in de leer was. Daarin wordt gesteld dat Paulus voor de Romeinen werkte om het christendom politiek om te buigen in het belang van de Romeinen. Deze opvatting is echter in wetenschappelijke kringen niet onbetwist.

Vooraf de vroegchristelijke Ebionieten en de Elkesaieten verwierpen Paulus. Door zijn prediking met veel charisma hebben veel heidenen zich aangesloten bij het christelijk geloof. Zodra iemand zich bereid toonde deze weg te gaan, werd ook een nieuwe levensstijl van hem of haar verwacht. Dit vroegchristelijke geloof en gedragsspatroon trok velen aan, maar was tegelijk een basis voor conflict. Het was lange tijd gebruikelijk om Paulus af te schilderen als een leersteller. Maar dat beeld is na de vondst van de in 1945 gevonden Nag Hammadi geschriften niet langer houdbaar, omdat daarin uiterst positief over de 'apostel van de heidenen' wordt geschreven. De Amerikaanse professor Elaine Pagels, die een van de grootste autoriteiten is inzake godsdienst-geschiedenis, schokte het establishment met haar boek *The Gnostic Paul* waaruit blijkt dat Paulus een gnosticus was. Bij Paulus is vooral zijn innerlijk opstandingsprincipe belangrijk waardoor het hoogste in de mens aan bod komt. Ook zijn beschrijving van de liefde (1 Kor 13) is van veel betekenis.

De tegenstanders verweten de christenen dat zij zich afzijdig hielden en veel kritiek uitoefenden op bestaande situaties, zoals de keizerverering en de bestaande corruptie. Gaandeweg verloren de christenen hierdoor de speciale privileges van wettelijke bescherming die aanvankelijk aan de joden waren toegekend. Desondanks bleven de christenen weigeren wierook te branden op het altaar van de goddelijke keizer. Hierdoor begon een reeks vervolgingen, waarvan de eerste onder keizer Nero in juli 64.

In het laatste Bijbelboek 'Openbaringen' is sprake van christenvervolging in de provincie Asia onder keizer Domitianus (81-96 na Chr.). De argumenten voor de christenvervolging waren vaak erg doorzichtig. Geruchten zoals 'christenen zijn atheïsten omdat zij geen beelden wensen' en 'zij bedrijven bloedschande vanwege hun onderlinge liefdesband', waren dan de aanleiding. De afwijzing van de Romeinse goden werd ervaren als een bedreiging van de vrede en voorspoed die aan die goden werden toegeschreven. Weigering van de keizerverering was zelfs 'landverraad'. Toch bleef het christendom groeien, ondanks de vervolgingen met de daarbij behorende martelaren. Heel geleidelijk werd het geloof van een bedreigde minderheid een omvangrijke macht.

Na verloop van tijd realiseerden kerkleiders zich hoezeer onderlinge verschillen van mensen en ideeën tot ondergang van het christendom konden leiden. Zij bevorderden daarom kadervorming binnen de kerk. Mensen met een goede opleiding begonnen beschuldigingen van tegenstanders te weerleggen en de zwakke kanten van het heidendom te onthullen. Het doel was de publieke opinie om te buigen in het voordeel van het christendom (de leer van de latere Kerk). Mannen als Aristides, Justinus, Martyr en Theophilus van Antiochië richtten zich met hun intellectuele en geestelijke gaven op dit doel.

Aanval en tegenaanval

Vanaf het begin hebben christenen geprobeerd hun geloof schriftelijk uiteen te zetten en ongefundeerde aanvallen te weerleggen. In de tweede eeuw traden auteurs als Aristides en Theophilus van Antiochië naar voren. Nog weer later nam Origenes het op zich de uiterst bekwame aanval van de heidense filosoof Celsus te weerstaan. Naarmate het kader in de Kerk toenam, kwam er ook meer specialisatie. Sommige schrijvers richtten zich tot een bepaald publiek, bijvoorbeeld de joden, en anderen werkten een bepaald thema uit zoals keizers die zich aan christenvervolging schuldig maakten. De door Paulus verkondigde (overgeleverde) blijde boodschap was op een aantal punten heel anders dan de

religie bij de eerste gemeente, die de taal van het hart volgde. Later zou dat het breekpunt worden, omdat de leiders van de Kerk de overtuiging bezaten, dat alleen de Kerk de waarheid kende en van mening waren, dat eigen inbreng van gelovigen niet toegelaten moest worden.

Deel 6. Ervaring of geloof

Het was ongeveer in het jaar 178, dat Irenaeus op veertigjarige leeftijd bisschop van de stad Lyon werd. Aangezien de bisschop van het welvarende Lyon na de bisschop van Rome de belangrijkste geestelijke in het Westen was, had hij veel invloed. De bisschop was zelfs zo belangrijk, dat hij in bepaalde kwesties gevraagd werd de gemeente Rome te adviseren. Irenaeus zou de geschiedenis ingaan als de eerste christelijke theoloog. Zijn theologie is lang als zuiver beschouwd. Zuiver wil hier zeggen dat de grondwaarden van het christelijk geloof op een heldere manier werden verwoord en tegen ketterijen werden afgeschermd en verdedigd. Irenaeus was van mening dat de grondwaarden slechts een voortzetting zouden moeten zijn van het oorspronkelijke geloof van het joodse volk. Dat ze zich zouden moeten richten op de helpende en besturende God van het jodendom (van 'boven naar beneden'). De christenen zouden moeten accepteren dat de leer belangrijker was dan de eigen inbreng. De vroegchristelijke gemeenten daarentegen vonden dat iedereen moest blijven zoeken naar het goddelijke, vooral in zichzelf. Dus van 'beneden naar boven'. Irenaeus vond dat je wel moest zoeken, maar als je de leer gevonden had, moest je stoppen met zoeken. Hij wilde niets liever dan de 'afgedwaalden' terugbrengen in de Kerk. Hij richtte zich vooral op het ontwikkelen van de christelijke leer.

Heidense christenen

Er heeft zich in het jaar 177 in Lyon de bloedigste vervolging voorgedaan⁹ die uit de kerkgeschiedenis bekend is. Het gaat hier om een uitbarsting van volkswoede tegen de christenen, die door de overheid getolereerd en misbruikt werd. Oorspronkelijk waren er grofweg twee soorten christenen: de joodse christenen die in de tempel bleven komen en zich hielden aan besnijdenis en reinheidswetten, en de van oorsprong heidenen onder wie het christendom door Paulus was verspreid. In het eerste Apostelconvent waren er door Petrus en Jacobus met Paulus de afspraak gemaakt dat de heidense christenen zich niet aan besnijdenis en reinheidswetten hoefden te houden. Paulus had Jezus nooit gekend. Hij was vooral geboeid door de opstanding tijdens het leven in de mens zelf. De woorden van Paulus zijn later aangepast. Ook lang niet alle veertien brieven van Paulus zijn aan hem toe te schrijven. De boeiende betogen van Paulus hadden zeker hun invloed op de religie.

Irenaeus ergerde zich mateloos aan deze christelijke groeperingen die zelf wilden nadenken en die invloed wilden hebben op hoe hun religie eruitzag. Iedereen kon zich zomaar bij de christenen aansluiten, ook de armen, de zondaars en de slaven. Verschil in status was er niet. Sommige heidense christenen hanteerden zelfs het veelgodendom. En dat was Irenaeus een doorn in het oog. Hij wilde de godsdienst (van 'boven naar beneden') herstellen. De overige stromingen zou hij wel met wortel en tak uitroeien. Het ging Irenaeus om het geloof in de ene God die eeuwig is, de goede Schepper van de oorspronkelijk goed geschapen wereld. Die schepping is bedorven door de zondeval van de mens, die haar oorsprong vindt in de zondeval van Adam en die de dood van alle mensen tot gevolg heeft. Hij schreef over zijn denkbeelden een uitvoerig boek: *Adversus Haereses* ('Tegen de ketterijen'). Het is tussen 180 en 185 in het Grieks geschreven, maar is ook bewaard gebleven door een vierde-eeuwse Latijnse versie. Het boek gaat over de verdediging van de in de

⁹ E. Meijering, *Irenaeus, grondlegger van het christelijk denken*, ISBN 90 5018 453 7, Balans Amsterdam, 2001.

geloofsbelijdenis van de Kerk genoemde heilsfeiten, de schepping van de wereld door de ene goede Schepper, de menswording van de Zoon van God om de mensheid uit de sterfelijkheid en van schuld te bevrijden, de stichting van de Kerk, de hoop op de wederkomst van de Zoon van God, en de stichting van het Koninkrijk Gods op aarde, waarin Christus eeuwig zal leven. Later wordt in de twintigste eeuw hiervan nog een verkorte versie gevonden in een Armeense vertaling. Het draagt de titel 'Bewustwording van de apostolische verkondiging.'

Samenvatting en conclusie

Uit bestudering van de in 1945 gevonden Nag Hammadi geschriften blijkt dat de wortels van de christelijke cultuur veel diverser zijn dan de traditie heeft overgeleverd. Deze geschriften doen het leven en werken van Jezus en de vroegchristelijke kerken in een ander licht staan. Het gedachtegoed van Jezus van Nazareth en zijn vroege volgelingen was vooral praktisch en inspirerend, en de liefde stond centraal. Heel anders dan het beeld dat door de wonderen en dogma's van de christelijke leer wordt gegeven.

Mogelijk zou het allemaal heel anders gelopen zijn als niet Irenaeus, maar de taal van het hart had gewonnen bij het ontstaan van het christendom.

Het Apostolisch Genootschap erkent de dogma's en wonderen niet. Het hecht meer waarde aan de eigen inbreng en de zoektocht naar het goddelijke in de mens. In de statuten (in gebruik in 2003) is dat op meesterlijke wijze verwoord:

"Uitgaande van de verantwoordelijkheid van de mens voor een zorgvuldig beheer van Gods schepping en voortbouwend op de grondslag die Jezus van Nazareth met zijn woord en levenshouding heeft gelegd, stelt het genootschap zich ten doel mensen te inspireren God te openbaren als Liefdemacht. Bij dit streven acht het genootschap zich niet gebonden aan dogmatische formuleringen en wil het steeds ontvankelijk zijn voor nieuwe inzichten."

Aanbevolen literatuur:

- R. van den Broek, *Gnosis in de oudheid*, ISBN 978 90 71608 27 8, In de Pelikaan, Amsterdam, 2004.
- B.L. Mack, *De verloren woorden van Jezus*, ISBN 90 6271 842 6, Mirananda, Den Haag, 1994.
- E. Pagels, *De gnostische evangeliën*, ISBN 906017 230, Gaade, Amerongen, 1980.
- G. Quispel e.a., *Gnosis, de derde component van de Europese cultuurtraditie*, ISBN 90 6732 290 3, Rozekruis Pers, Haarlem, 2005.
- J.M. Robinson, *The Nag Hammadi Library in English*, ISBN 90 04 07185 7, E.J. Brill, Leiden, 1984.
- J. Slavenburg en W.Glaudemans, *De Nag Hammadi geschriften* (dundruk), ISBN 90202 1964 2, Ankh-Hermes, Deventer, 2004.
- J. Slavenburg, *Inleiding tot het esoterisch christendom*, ISBN 90 202 8399 5, Ankh-Hermes, Deventer, 2006 (2e druk).
- T. Voskuilen, *Alias Paulus*, ISBN 90263 1781 6, Anbo, Amsterdam, 2002.

© F. van Yperen, e-mailadres: fritsvanyperen@live.nl

Frits van Yperen komt uit een apostolisch gezin en is lidmaat van Het Apostolisch Genootschap. Hij studeerde telecommunicatie, rechten en management. Hij heeft zich uitvoerig verdiept in oude culturen. Recent studeerde hij aan de Hogeschool voor Geesteswetenschappen in Utrecht gnostiek en hermetica bij Jacob Slavenburg en cultuurfilosofie bij Bram Moerland.